

آسیای مرکزی؛ محمل سیاستگذاری خارجی نگاه به شرق

پیش‌بینی‌پذیری بازی نخبگان و تصمیم‌گیران سیاسی جمهوری اسلامی ایران می‌تواند یک تهدید علیه منافع حیاتی ایران اسلامی باشد. بنابراین تعویض قاعده و منطق بازی در رویارویی با یک قدرت جهانی یک ضرورت دفع تهدید است.

دکتر حسین مینایی، دکتر علی ایمانی

طی یک قرن گذشته نخبگان سیاسی ایران از جمله پیش‌بینی‌پذیرترین تصمیم‌گیران سیاسی جهان بوده‌اند. پهلوی دوم منطق بازی بین‌المللی خود را بر قاعده هرم کمونیسم‌هراسی نهاده بود، بنابراین همه حرکات بازی وی در شطرنج جهانی قابل پیش‌بینی بود. هرچند که شوروی سابق هیچ اقدام خصمانه‌ای علیه پهلوی دوم انجام نداد و حتی در کودتای ۲۸ مرداد با گروگانگیری طلاهای ایران سقوط دولت دکتر مصدق را تسریع و از تداوم رژیم پهلوی حمایت نمود.

پس از پیروزی انقلاب بزرگ ملت ایران سیاست‌های خصمانه آمریکا علیه ج.ا.ایران و وجود دشمنی دامنه‌دار اسرائیل غاصب علیه ج.ا.ا. به یک واقعیت عینی و دامنه‌دار تبدیل گردید. تحریم‌های اولیه و ثانویه آمریکا یک واقعیت است اما پیش‌بینی‌پذیری بازی نخبگان و تصمیم‌گیران سیاسی ج.ا.ا. می‌تواند یک تهدید علیه منافع حیاتی ایران اسلامی باشد. بنابراین تعویض قاعده و منطق بازی در رویارویی با یک قدرت جهانی یک ضرورت دفع تهدید است. تحول در سیاست خارجی نه شرقی نه غربی و استفاده از ابزارهای عملی شدن سیاست خارجی نگاه به شرق می‌تواند یکی از میدان‌های تغییر منطق بازی باشد. نمود تحول در سیاست خارجی جدید ج.ا.ا. تغییر نگاه به کشورهای آسیای مرکزی با انتقال پتانسیل حمایتی و سیاستگذاری از خاورمیانه غربی به آسیای مرکزی است. چون سرمایه‌گذاری همزمان در دو منطقه بزرگ با پیش‌فرض عبور از تهدید عملاً پرهزینه و فارغ از توانمندی‌های یک کشور میانه منطقه‌ای است.

خاورمیانه غربی در سیاست منطقه‌ای ج.ا.ا.

خروج یک‌جانبه آمریکا از برجام و آغاز موج جدید تحریم‌های آمریکا علیه ج.ا.ا. که مکمل تحریم‌های اولیه و ثانویه پیشین است، بیانگر آغاز یک وضعیت جدید در سیاست منطقه‌ای و جهانی برای ج.ا.ا. است. به نظر می‌رسد وضعیت جدید در حوزه محیط منطقه‌ای و جهانی برای ج.ا.ا. در میان چهار لایه (وضعیت عادی-وضعیت تهدید-وضعیت بحران-وضعیت جنگ)، وضعیت تهدید باشد.

در وضعیت تهدیدی کنونی، ج.ا.ا. با روند تصاعدی هماهنگی کشورهای طرف معاملات تجاری با ج.ا.ا. با تحریم‌های

آمریکا مواجهه است. حتی عراق برخوردار از کمک‌های مختلف اقتصادی و نظامی ج.ا.ا از روند پیوستن به تحریم‌های آمریکا برکنار نمانده است. هریک از دولت‌های دارای کرسی نمایندگی در سازمان ملل و دارای روابط رسمی با آمریکا از این قاعده برکنار نیست. این وضعیت در واقع سیاست خارجی ج.ا.ا در مواجهه با خاورمیانه عربی را با یک سوال بزرگ مواجه می‌نماید و اینکه این منطقه به چه میزان از مطلوبیت برای سرمایه‌گذاری حیثیتی و امنیتی و اقتصادی و نظامی برای ج.ا.ا برخوردار است. سوال مهم دیگر که پاسخ به آن معطوف به مقاله حاضر است این است که سیاستگذاری بدیل و مطلوب برای ج.ا.ا در منطقه چیست؟

منطقه خاورمیانه عربی دارای ویژگی‌های زیر است:

به دلیل قرارگیری کشورهای بزرگی چون عربستان و عراق در آن مساله بزرگ تاریخی و ژئوپلیتیکی ایران است. سالهاست ج.ا.ا و عربستان در وضعیت جنگ نیابتی در منطقه هستند، عراق با ج.ا.ا نیز طولانی‌ترین جنگ قرن ۲۰ را در پیشینه خود دارد و از پتانسیل تهدید ژئوپلیتیکی بالایی برخوردار است.

به دلیل هم‌پیوندی جغرافیایی با اسرائیل غاصب حوزه‌ای ستیزآفرین برای ج.ا.ا است.

خاورمیانه عربی اصولاً حوزه نفوذ آمریکاست و منطقه‌ای برای برای رویارویی و بروز جنگ نیابتی بین ج.ا.ا و امریکاست. ژئوپلیتیک این منطقه برای ج.ا.ا اساساً یک ژئوپالیتیک پرهزینه است، این منطقه تاکنون بخش اعظم درآمد چندصد میلیاردی پول نفت ایران را بلعیده است، از جنگ طولانی ۸ ساله عراق تا جنگ با افراط‌گرایی اسلامی در سوریه و عراق البته به همت و صلابت و حمایت ج.ا.ا.

منطقه خاورمیانه عربی اساساً یک سازه ژئوپلیتیکی نیست و امکان هم‌گرایی سیاسی و اقتصادی و نظامی در سطح منطقه‌ای و سیاست‌های جهانی برای آن متصور نیست.

خاورمیانه عربی یک سازه اسلامی نیست بلکه سازه‌ای برای رویارویی خونین قرائت‌های متفاوت از اسلام است.

خاورمیانه عربی از رشد تمدنی مطلوبی برخوردار نیست که امید به سرمایه‌گذاری را افزون نماید بلکه یک منطقه متوقف در وضعیت جامعه‌شناختی قومی-قبیله‌ای است و خشونت‌های خونین آن ماهیت عشیره‌ای قبیله‌ای دارد. این وضعیت جامعه‌شناختی هرگونه امکان سرمایه‌گذاری را با یاس مواجه می‌نماید.

دولت‌های این منطقه ضعیف و اغلب وابسته هستند، باستان‌های عربستان که وابستگی خود را با احیا خوی امپراتوری عربی پوشش داده است. همچنین دولت مدرن در این منطقه هنوز شکل نگرفته و ستیزه و شکاف بین دولت و جامعه قبیله‌ای ادامه دارد. بنابراین هیچ نهادی برای امکان گفتگو و یا طرف قرارداد برای سرمایه‌گذاری مادی و معنوی در این منطقه متصور نیست.

جوامع این منطقه عقب‌مانده و فاقد تشکیلات مدنی غیردولتی است، قبیله نیز کارکردهای حل مسئله خود را بخاطر رشد افراط‌گرایی اسلامی و غلبه اندیشه خلافت با ابزارهای غلبه مدرن از دست داده است.

در چنین شرایطی آیا می‌توان با تاکید بر آرمان‌های اخلاقی و یا ایدئولوژیک به هم‌گرایی با منطقه خاورمیانه عربی پرداخت و منافع ملی ج.ا.ا را به رویارویی با انبوهی از مشکلات لاینحل ساختاری منطقه فرستاد؟

احتمالا پیگیری مطالبات و منافع ملی و تاکید بر آرمان‌های ایدئولوژیک و اخلاقی از زاویه و منطقه جغرافیایی دیگر می‌تواند راه حلی جایگزین و البته موقت باشد.

در لایه وضعیت عادی هم‌گرایی با کشورهای ضعیف خاورمیانه عربی از مطلوبیت برخوردار است زیرا به توسعه نفوذ ج.ا.ا در این منطقه مدد می‌رساند اما وقتی منطقه در وضعیت عادی نیست و در وضعیت مرحله فوقانی تهدید قرار گرفته، به نظر می‌رسد باید به سیاست‌های بدیل و مطلوب پرداخت؛ سیاستی که به حفظ کشور و نظام موضوع تهدید مدد رساند.

آسیای مرکزی و سیاست خارجی نگاه به شرق ج.ا.ا

مفروض اصلی مقاله حاضر اینست که آسیای مرکز از پتانسیل مطلوبی برای پیگیری سیاست خارجی نگاه به شرق ج.ا.ا برخوردار است و بنا به ویژگی‌های خاص این منطقه می‌تواند محمل کارکردی سیاست خارجی نگاه به شرق برای ج.ا.ا باشد.

ج.ا.ا را در وضعیت تهدید تصور نموده و این نظام مورد تهدید مخیر به انتخاب سیاست خارجی جدید است. طیفی از نخبگان سیاسی و مقامات عالی ج.ا.ا تحول در سیاست خارجی نه شرقی نه غربی بر اساس وضعیت جدید منطقه‌ای و جهانی و سیاست خارجی نگاه به شرق را مطلوب می‌دانند. همسایگی جغرافیایی و تمدنی، تحولات جهانی و ظهور قدرت‌های جدید مانند چین و هند و برخی هم‌گرایی‌های منطقه‌ای بین روسیه و ایران موید وضعیت جدید است.

رهبر عالی ج.ا.ا با معدودی از رهبران جهان دیدار نموده و پوتین رییس جمهور روسیه از جمله این شخصیت‌های دیدارکننده با رهبر جمهوری اسلامی ایران است. ذکر این نکته برای تصویر اهمیت سیاست خارجی نگاه به شرق از دید نخبگان جمهوری اسلامی است.

در سیاست خارجی نگاه به شرق، چین و روسیه از اهمیتی بنیادین برخوردار هستند. اما از نظر جغرافیایی حدواسط ج.ا.ا و این دو قدرت مطرح جهانی طیفی از کشورها قرار گرفته‌اند که در تقسیمات جهانی جدید به آسیای مرکزی [۱] نام‌گذاری گردیده‌اند. این کشورها بخشی از حوزه تمدنی ایران بزرگ هستند. حوزه تمدنی ایران بزرگ دارای سه ضلع است. یک ضلع آن در منطقه بین‌النهرین که پایتخت ایران دوران ساسانی در آنجا بوده (عراق فعلی و مجموعه آثار فرهنگی تیسفون)، ضلع دوم این حوزه تمدنی در منطقه آسیای مرکزی در کشورهای تاجیکستان و قرقیزستان و ضلع سوم این حوزه تمدنی در شمال شبه‌قاره هند و منطقه کشمیر حائل بین هند و پاکستان و افغانستان.

در سیاست نگاه به شرق بر اهمیت منطقه آسیای مرکزی به عنوان منطقه واسط بین ج.ا.ا و دو قدرت بزرگ شرق شامل روسیه و چین تاکید می‌گردد.

منطقه آسیای میانه دارای ویژگی‌های حائز اهمیت زیر است:

آسیای مرکزی یک سازه ژئوپلیتیکی است و پتانسیل هم‌گرایی در سیاست‌های اقتصادی و فرهنگی و نظامی در حوزه منطقه‌ای و جهانی را داراست.

آسیای مرکزی حاشیه امنیتی روسیه و روزگاری بخشی از امپراتوری کشور شوراهای بوده است و هم‌گرایی استراتژیک ایران و روسیه اهمیت این منطقه حایل را افزون می‌کند.

آسیای مرکزی به علت پیوند امنیتی با روسیه از نفوذ آمریکا در این منطقه مصون است و لذا منطقه رویارویی آمریکا و ایران نیست.

آسیای مرکزی بخشی از حوزه تمدنی ایران بزرگ است. گویش میلیون‌ها نفر از مردم منطقه به زبان سره فارسی و دین بخش اعظم مردم منطقه اسلام است.

در خلا نفوذ ج.ا.ا در منطقه آسیای مرکزی، اسرائیل با دلایل فنی و انسان‌دوستانه در حال نفوذ و ایجاد مشروعیت برای رژیم صهیونیستی در منطقه است.

منطقه آسیای مرکزی در وضعیت هم فرصت و هم تهدید برای ج.ا.ا است و گذار از این وضعیت و تبدیل این منطقه به فرصت برای ایران اسلامی یک ضرورت است.

کشورهای آسیای مرکزی از اعضای اصلی پیمان مهم شانگهای هستند. این پیمان بستر ظهور قدرت‌های جهانی جدید است و عضویت چین و روسیه در آن مبین اهمیت این پیمان است.

تجزیه تحلیل محیط تحقیق

هر مدل سیاستگذاری خارجی باید از منطق درونی و انسجام ساختاری و قابلیت اجرایی و رعایت قاعده سود/زیان((/)) برخوردار باشد.

منطقه خاورمیانه عربی از مطلوبیت سرمایه‌گذاری میانی برخوردار است، یعنی ج.ا.ا سیاستگذاری خود در این منطقه را باید به نحوی اجرایی نماید که این منطقه از وضعیت تهدید امنیتی به بحران امنیتی تبدیل نگردد. به علاوه تغییرات زیست‌محیطی، بحران آب، ریزگردها و مشکلات مرزی ناظر بر پایداری تهدید در این منطقه برای ج.ا.ا است. تاکید بر سیاستگذاری هم‌گرایی فرهنگی در این منطقه که هزینه امنیتی و اقتصادی ایجاد نماید برای ج.ا.ا از مطلوبیت برخوردار است. بنابراین انتقال سرمایه‌گذاری اقتصادی و ایجاد پیوندهای امنیتی و نظامی با کشورهای آسیای مرکزی می‌تواند مورد

توجه ج.ا.ا باشد.

به نظر می‌رسد در وضعیت جدید جهانی برای عملی شدن سیاست خارجی نگاه به شرق ملاحظات مربوط به آسیای مرکزی باید مورد توجه سیاست‌گذاران و تصمیم‌سازان سیاست خارجی ج.ا.ا قرار گیرد. میلیون‌ها نفر از مردمان این منطقه از شاخ زرین در بسفر و داردانل تا تاجیکستان تماما فارس، به زبان سره فارسی سخن می‌گویند. این منطقه بخشی از ساختار تمدن تاریخی ایران کهن است و امپراتوری پارت‌ها دارای خاستگاه جغرافیایی و قومی منطقه آسیای میانه است. نکته دیگر پرآب بودن این منطقه و وجود رودخانه‌های پرآب در تاجیکستان است. این وضعیت طبیعی جاذبه مطلوبی برای رقبا و دشمنان منطقه‌ای ج.ا.ا همچون اسرائیل غاصب و عربستان برای نفوذ در منطقه است. از سوی دیگر بخش اعظم ملت‌های این منطقه مسلمان و دارای اشتراک دینی با ایران اسلامی هستند. این منطقه نقطه حایل و اتصال ایران به روسیه و چین است و اهمیت ژئوپلیتیکی منطقه با سیاست خارجی نگاه به شرق برجسته می‌گردد.

نکته مهم دیگر عضویت کشورهای منطقه در پیمان شانگهای است. این پیمان نقطه عزیمت برای جهش کشورهای عضو به بازیگران موثر و قدرتمند جهانی است. ج.ا.ا با سیاست نگاه به شرق می‌تواند ایران را به یک پایلوت موفق از مدل حکومت جمهوری اسلامی تبدیل نماید. رونق اقتصادی، تقلیل فساد و رانت، ایجاد اشتغال و توسعه صنعت کشاورزی و پتروشیمی و رضایت‌مندی جامعه و روابط حسنه حکومت و ملت می‌تواند مدلی موفق و قابل صدور از جمهوری اسلامی را به نمایش بگذارد.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

نتیجه‌گیری مهم گزارش راهبردی حاضر، تقویت سیاست خارجی نگاه به شرق با تاکید بر اهمیت کشورهای آسیای مرکزی است. نقطه عزیمت این سیاست نیز دیپلماسی فرهنگی و بهره‌گیری از پیوندهای تاریخی، ملی و دینی است. سپس تبادل استاد و دانشجو و احیا جاده ابریشم و توسعه مناسبات اقتصادی و امنیتی است.

پیشنهادها:

ج.ا.ا پیگیرانه موانع عضویت در پیمان شانگهای را رفع نماید.

وزارت خارجه جمهوری اسلامی با تشکیل کارگروه ویژه موانع توسعه همکاری با کشورهای آسیای مرکز را بررسی و رفع کند.

با معاضدت وزارت فرهنگ و سازمان میراث فرهنگی، مناسبات فرهنگی و صنعت توریسم بین ج.ا.ا و کشورهای آسیای مرکزی توسعه یابد.

با تدبیر اتاق بازرگانی و وزارتخانه‌های صنعت و اقتصاد، مناسبات اقتصادی بین طرفین گسترش یابد.

وزارت آموزش عالی تبادل استاد و دانشجو بین ج.ا.ا و کشورهای آسیای مرکزی را سیاستگذاری و اجرا نماید. گسترش همکاری‌های نظامی با کشورهای موصوف از تبادل استاد و دانشجو در دانشگاه‌های نظامی آغاز گردد. مثلاً افسران ارشد این کشورها در دوره دافوس ارتش ج.ا.ا پذیرش گردند.

[۱] کشورهای آسیای مرکزی شامل قزاقستان، قرقیزستان، ازبکستان، تاجیکستان و ترکمنستان است